

Павленко В.В. *Форми і методи розвивального навчання молодших школярів у спадщині В.О. Сухомлинського* / В.В. Павленко // *Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського* : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 206 с. – С.137-143.

Віта Павленко

канд. пед. наук, доц. кафедри педагогіки

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ФОРМИ І МЕТОДИ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Успішне навчання молоді сьогодні неможливе без глибокого вивчення і творчого впровадження в життя педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, яка стає особливо актуальною в умовах розбудови національної освіти.

Творча думка педагога зазнавала певної еволюції, вона постійно збагачувалась, поглиблювалась, відточувалась. Серед основних джерел творчості педагога варто назвати народну педагогічну мудрість, класичну педагогічну спадщину, передовий педагогічний досвід і його власну педагогічну практику.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського багатоаспектна, її пронизує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. У своїй праці «Розмова з молодим директором школи» вчений наголошував: «Навчально-виховний процес має три джерела – науку, майстерність і мистецтво. Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [7, с. 92].

Як учитель української мови і літератури та одночасно директор школи, В.О. Сухомлинський виконував важливу місію учителя вчителів. Він проводив

велику дослідницьку роботу, надихаючи своїм прикладом колег, з якими ділився своїми роздумами і спостереженнями [2, с. 52]. Вони відвідували його уроки серед природи: таке живе безпосереднє спілкування надавало усвідомлення причетності до видатної особи, його школи і спонукало розпочинати свої власні дослідження.

Успіх у навчанні багато в чому залежить від методів навчання. Дуже важливою умовою повноцінного розумового навчання є відповідність методів навчання, структури уроку, організаційних елементів, завданням всебічного розвитку учнів.

Знання набувають для того, щоб у певній формі застосувати в житті, щоб переконаннями, які сформувалися в процесі навчання, людина керувалася в моральних, трудових, суспільних, естетичних відношеннях з людьми. Саме в цьому, у характері застосування знань – суть єдності морального і розумового розвитку.

Вчителі Павлівської школи у своїй педагогічній діяльності застосовували **принципи** :

- Об'єднання практичної роботи, яка виконується учнями, з первинним сприйняттям знань, з їх поглибленням, розвитком та використанням [4, с. 198]. У зв'язку з цим закріплення знань не є етапом уроку. Закріплення знань – це тривалий процес, що охоплює не тільки спеціальні вправи, лабораторні роботи та інші види самостійної роботи, а й оволодіння новими знаннями.

- Застосування знань головний шлях не тільки поглиблення, розвитку знань, а й їх виявлення. Застосуванням знань педагогічний колектив прагне забезпечити постійний зворотній зв'язок : одержання вчителем інформації про те, як учні думають, яких результатів досягає кожен учень. Своєчасне одержання вчителем інформації про розумову працю кожного учня залежить від того, наскільки правильно підібрано завдання для застосування знань, наскільки враховано індивідуальні сили, здібності й особливо самостійність, індивідуальний характер розумової праці.

- Тривалість і поступовість процесу оволодіння знаннями. Якщо на вивчення того чи іншого розділу програмою передбачено три години, то це зовсім не означає, що після цих трьох годин учні повністю оволоділи знаннями. Знання розвиваються, поглиблюються поступово і протягом тривалого часу. Розвиток, поглиблення знань – тривалий процес, що відбувається і на уроці, і під час виконання домашніх завдань, і в ході самоосвіти (читання літератури, підготовка доповідей і рефератів тощо). Практична робота потрібна для закріплення, розвитку, поглиблення знань, яка розподіляється на тривалий час.

Уроки, що ґрунтуються на цих принципах, дуже різноманітні за структурою. У школі В.О. Сухомлинського на переважній більшості уроків граматики та арифметики в I-IV класах робота починалась з практичного застосування знань, здобутих раніше; у процесі цієї роботи поглиблювалось розуміння правил, закономірностей, визначень та інших узагальнень. Чим яскравіше виступає в роботі учнів застосування, практичне використання знань у процесі їх розвитку і поглиблення, тим більше можливостей для перевірки знань і тим менша потреба в їх спеціальній перевірці [5, с. 63].

У школі В.О.Сухомлинського вчитель I-IV класів складав таку систему задач, у процесі розв'язування яких практично застосовуються всі знання мір ваги, об'єму довжини, площі, що їх діти повинні міцно засвоїти в початковій школі. Якщо, розв'язуючи ту чи іншу задачу, дитина дещо забула, вона самостійно відшукувала незнайомий елемент. Це дуже важливий методичний прийом, який знаходить своє використання і в молодших, і в середніх, і в старших класах : те, що назавжди необхідно засвоїти, запам'ятати, зберегти в пам'яті, пригадується, повторюється не у відриві від конкретних практичних знань, а з певною метою, при виконанні конкретної справи.

Успіх у навчанні залежить від творчого застосування методів навчання, від різноманітності деталей, які зумовлюються конкретною обстановкою і не можуть бути передбачені заздалегідь теорією навчання, наголошував педагог. Він, маючи багаторічний досвід, дійшов висновку, що всі методи можна

поділити на 2 групи: методи, які забезпечують первинне сприймання знань і вмій учнями та методи осмислення, розвитку, поглиблення знань [1, с. 15].

До *першої групи* В.О. Сухомлинський відніс : розповідь, пояснення, лекцію, опис, тлумачення понять, інструктаж, бесіду, самостійне читання книг з метою первинного сприймання знань; демонстрацію, ілюстрацію (кіно, схеми, картини, телебачення, діаграми, макети, таблиці, муляжі, моделі); трудовий процес; самостійне спостереження, екскурсію, практичну і лабораторну роботи; процес самостійного оволодіння знаннями; показ фізичних вправ [1, с.17].

До *другої групи* він відніс : вправи (усні, письмові, технічні); пояснення факторів і явищ природи; дискусії, творчі письмові роботи (твори, реферати, анотації, складання задач, програмування), виготовлення навчальних посібників і приладів, графічні роботи, лабораторні роботи, експеримент (на навчально-дослідній ділянці, у лабораторії, кабінеті), керування машинами, механізмами, апаратами; тривала трудова діяльність, що поєднує мету практичної діяльності і мету вдосконалення вмій, із поглиблення знань (у майстерні, на навчально-дослідній ділянці) [3, с.18].

Педагог звертав увагу на те, що кожен метод має особливості, які залежать від специфіки предмета, змісту матеріалу, цілей та завдань усебічного розвитку школяра. Він рекомендував учителям, готуючись до уроку, продумувати, як вплинуть на розум дитини повідомлені знання, як використовуватимуться набуті учнем знання в майбутньому, яка їх роль у розумовому розвитку дитини. Важливе практичне значення має проблема критеріїв вибору адекватних процесу навчання методів роботи, чим же керуватися вчителю, визначаючи методичний аспект майбутнього уроку.

Успішне оволодіння учнями змісту знань багато в чому залежить від умілого використання методів, які викликають високу пізнавальну активність учнів, методів, що забезпечують розвивальний характер навчання. Успішність навчального процесу залежить і від самого учня, від його бажання працювати, активності процесу пізнання на уроці. Учень має стати активним учасником процесу пізнання, формувати власні знання – така вимога часу.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що виняткову роль відіграє вміння вчителя скерувати хід думки учнів так, щоб вони активно, зосереджено прагнули побачити невидиме, зрозуміти приховане, розгледіти незвичайне у звичайному [3, с. 11].

На уроці слід застосовувати такі форми і методи роботи, щоб учень був перш за все здобувачем знань, а не пасивно запам'ятовував знання під керівництвом учителя. При тому В.О. Сухомлинський зауважував, що активність має проявлятися в активності розуму, в усвідомленні учнями основних причинно-наслідкових зв'язків навчального матеріалу.

Одне з найважливіших завдань школи, вказував В.О. Сухомлинський, *«навчити користуватися знаннями. Якщо набуті вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить зі сфери духовного життя дитини, неначе відділяється від її інтересів і захоплень»* [8, с. 422]. В.О. Сухомлинський підкреслює : *«Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів. Спостерігаючи явища і картини природи, дитина оволодіває формами й процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реальним змістом причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача»* [8, с. 496].

Отже, навчання не можна вважати достатнім, якщо учнів не залучено до практичної діяльності з вивчення та поліпшення дійсності у конкретній місцевості. Дослідження також засвідчують, що особиста участь дітей у розв'язанні проблем є необхідною умовою формування відповідних оптимістичних поглядів.

Беручи до уваги інтереси учнів, враховуючи вікові особливості та специфічні можливості позаурочної роботи, у практиці педагогічної діяльності В.О.Сухомлинського було створено різні форми шкільних об'єднань, в яких вирішувалися такі **завдання**:

- підтримка та розвиток інтересів учнів до природного середовища, заохочення їх до творчого самовдосконалення;
- створення соціально-педагогічних та психолого-педагогічних умов, сприятливих для набуття учнями знань, практичних умінь і навичок поведінки та діяльності в природі;
- виховання естетичних смаків, збагачення культурними цінностями українського народу;
- організація дозвілля з урахуванням інтересів дітей на основі їх ініціативи і самодіяльності [1, с.18].

У Павлівській середній школі вперше створена *Кімната Казки*, прикрашена казково-фантастичними декораціями, з іграшками та малюнками відомих дітям казкових героїв. При цьому кімната була незвичною не лише за інтер'єром, але й за змістом діяльності дітей у ній. У цікавій доброзичливій атмосфері проходили уроки: молодші школярі поринали в світ Казки, захоплюючись вчинками Котика-братика, красуні Оленки та засуджуючи витівки хитрої Лисички-сестрички, злої Баби Яги, хижого Вовка тощо [9; с. 138]. Більше того, переважну більшість казок учні програвали на сцені.

Поступово у процесі занять серед природи та в Кімнаті Казки накопичувався позитивний досвід дітей, на основі якого учнів спонукали до усного складання казок. Загалом ця робота продовжувалась до сьомого класу (старші школярі щорічно складали не менше двох казок). У меморіально-педагогічному музеї В.О. Сухомлинського нині зберігається 70 томів дитячих казок. Досвід ученого у цьому аспекті в наш час використовується у багатьох школах України та за кордоном.

Принципово по-новому впроваджував учений і методику навчання грамоти, використовуючи при цьому образні порівняння природи. У наш час цей метод у технології навчально-виховного процесу називають адитивним.

Як відомо, діти мають жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо навчити її читати і писати. Адже від того, як почуватиме себе дитина,

піднімаючись на першу сходинку драбини пізнання, що вона переживатиме, залежить весь її подальший шлях до знань [7, с. 84].

Якщо придивитись до життя шкіл, то можна побачити, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Процес навчання письма і читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, насамперед має бути цікавим. Навчання грамоти слід тісно пов'язувати з малюванням.

У «подорожі» до джерел слова Василь Олександрович і діти йшли з альбомами і олівцями. Він хотів показати учням красу і найтонші відтінки слова «луг». Вони спочатку спостерігали, що це таке, потім В.О. Сухомлинський намалював луг і підписав. Для більшості малюків літери – це малюнки. Тому він зігнув стеблинку – і вийшов малюнок Л. Склав дві стеблинки – ось і новий малюнок – У. Діти підписують свої малюнки словом «луг». Потім читають це слово. Запам'ятовується написання кожної літери, діти вкладають у кожний малюнок живе звучання, і літера легко запам'ятовується [7, с. 32].

Суттєво, що всі шестирічні учні оволодівали вміннями читати, мали достатній словниковий запас і творче особистісне самовираження.

Уже протягом кількох років учителі, що починають виховання дошкільнят, прагнуть того, аби їх вихованці до початку навчання в класі вміли читати. Це значною мірою полегшує весь навчальний процес не тільки в початкових, а й у середніх та старших класах. В.О. Сухомлинський писав : *«З нашого багаторічного досвіду можна зробити дуже важливий висновок щодо ролі вільного, виразного, свідомого читання в інтелектуальному розвитку дитини, в творчій розумовій праці в процесі навчання. Цей висновок полягає ось в цьому: чим раніше дитина почала читати, тим органічніше пов'язане читання з усім її духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання, тим більше дає читання для розумового розвитку. У дитини, яка навчилася читати до семи років виробляється дуже*

цінне вміння: її зорове і розумове сприйняття слова й частини речення випереджує вимову в голос. Читаючи, дитина не прикута до слова, вона має можливість на якусь частку секунди відірвати свій погляд від книжки й подумати і осмислити, що буде сказано в голос. Таким чином, дитина одночасно читає і думає, осмислює, міркує... Саме таке вільне читання є однією з умов свідомого читання» [6, с. 131].

Також варто наголосити на оригінальності та нестандартному підході до запропонованих В.О. Сухомлинським «уроків мислення» на лоні природи. Пізнавальна частина таких уроків обов'язково чергувалася із грою. Їх метою було ознайомити дітей з навколишнім світом, з різними явищами природи і більшу частину приділити екологічному вихованню. Як відомо, в молодшому шкільному віці переважає образне мислення. В.О. Сухомлинський закликав батьків і вчителів молодших класів *«вводити дітей в обстановку, де є яскраві образи і причинно-наслідкові зв'язки між явищами, де діти захоплюються, переживають почуття подиву перед красою і водночас мислять, аналізують»* [8, с. 521].

Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у сфері навчання та виховання, його спостережень за впливом краси природи на всебічний розвиток молодших школярів має велике значення в навчально-виховному процесі.

Отже, важливий внесок в систему розвивального навчання зробив видатний педагог В.О. Сухомлинський, педагогічна творчість якого розкриває методику проектування розвитку особистості дитини на тривалу перспективу, підкреслює самостійність дитячого життя, показує цілісну педагогічну систему розвиваючого навчання, в якій гармонійно представлені різні напрями, але системоутворюючу роль відіграє розумове виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волошин К.О. Педагогічна система В. Сухомлинського / К.О. Волошин // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2003. – №11. – С. 17 – 18.

2. Замашкіна О.Д. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / О.Д. Замашкіна // Початкова школа. – № 10. – 2001. – С.74 – 77.
3. Кічук Н. Творча особистість учителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Н. Кічук // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – №5. – С.10. – 11.
4. Олексик Н. Педагогіка гуманізму в творчості В.О. Сухомлинського / Н. Олексик // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – №5. – С. 197. – 201.
5. Романишин І. Розвиток мислення молодших школярів у контексті ідей В. Сухомлинського / І. Романишин // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – №5. – С. 62 – 66.
6. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитание / В.А. Сухомлинский. – К.: Рад. Школа, 1975. – 200 с.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1988. – 220 с.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський // Вибрані педагогічні твори : В 5-ти т. – К., 1976. – Т.2. – 656 с.
9. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. в 5-ти томах. – Т.4. – К.: Рад. шк., 1977. – С.206 – 300.